

MEMDUH ŞEVKET BEY'İN TAHRAN BÜYÜKELÇİLİĞİ DÖNEMİ
TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ (1925-1930)
TURKEY-IRAN RELATIONS DURING MEMDUH ŞEVKET BEY'S TEHRAN
EMBASSY PERIOD (1925-1930)

CEVDET TEKE

Öğr. Gör. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Özalp Meslek Yüksekokulu
Lect. Dr. Van Yüzüncü Yıl University, Vocational High School of Özalp
cevdetteke@yyu.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-6496-5915>

ERDAL AYDOĞAN

Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
Prof. Dr., Atatürk University, Graduate School of Atatürk Principles and Revolution History
erdalaydogan@atauni.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-1343-951X>

Atıf / Citation

Teke, C- Aydoğan A. 2021. "Memduh Şevket Bey'in Tahran Büyükelçiliği Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1925-1930)". *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi- Journal of Turkish Researches Institute*. 72, (Eylül- September 2021). 347-370

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 26.02.2021
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 07.04.2021
Yayın Tarihi- *Date Published* : 05.09.2021
 : <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4517>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by *iThenticate* programında bu makale taranmıştır.

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi- *Journal of Turkish Researches Institute*
TAED-72, Eylül-September 2021 Erzurum. ISSN 1300-9052 e-ISSN 2717-6851
www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

MEMDUH ŞEVKET BEY'İN TAHRAN BÜYÜKELÇİLİĞİ DÖNEMİ
TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ (1925-1930)
TURKEY-IRAN RELATIONS DURING MEMDUH ŞEVKET BEY'S
TEHRAN EMBASSY PERIOD (1925-1930)

CEVDET TEKE- ERDAL AYDOĞAN

Öz

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan itibaren uluslararası ilişkilerde eşitliğe dayanan karşılıklı dostlukların tesisine büyük önem verdi. Türkiye konumu dolayısıyla, Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasında bir geçiş özelliği arz ediyordu. Dolayısıyla Türkiye, bir Balkan, bir Kafkas ülkesi olduğu gibi, aynı zamanda bir Orta Doğu ülkesiydi. Bu durağan ve değişmez faktör, Türkiye'yi daha kuruluşundan itibaren sınır komşularıyla ortak sorunlar ve konular üzerinde ilişki kurmaya zorladı. Bu bağlamda Türkiye'nin takip ettiği politikalarından biri de sınır komşusu İran ile ilişkilerin tesisini sağlamaktı. Erken Cumhuriyet döneminde Türkiye ve İran'ın yürüttüğü harici siyasetteki gayeleri ve menfaatleri uyuşturmaktadır. Bu süreçte birlikte komşu iki ülkenin ilişkilerinde yeni bir dönemin başladığı görülmektedir.

1922'de başlayan Türkiye-İran resmi ilişkileri, 29 Temmuz 1925'te ılımlı ve sanatkar yaradılışlı Memduh Şevket (Esental) Bey'in Tahran Büyükelçisi olarak atanmasıyla yeni bir yön kazanmıştır. Bu çalışmada, 1925-1930 yılları arası Tahran Büyükelçiliği görevini ifa eden Memduh Şevket Bey'in, Türk-İran yaklaşmasına hukuki zemin teşkil edecek münasebetleri başlatması yanında, komşu iki ülkenin halledilemeyen sınır problemlerinin giderilmesi yönündeki gayretlerinin Türkiye-İran ilişkilerine yansımaları irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Memduh Şevket, Türkiye, İran, Büyükelçi

Abstract

The Republic of Turkey, since its establishment, has attached great importance to the trust of mutual friendship based on equality in international relations. Turkey had a transitional location among the continents of Europe, Asia, and Africa. Therefore, Turkey was a Balkan country, a Caucasian country, as well as a Middle Eastern country. This static and unchanging factor has forced Turkey, since its establishment, to establish relations with its border neighbors on common problems and issues. In this context, one of the policies followed by Turkey was to ensure the establishment of relations with its border neighbor Iran. During the early republican period, the goals and interests of Turkey and Iran in external politics were consistent. With this process, it is seen that a new era began in the relations of the two neighboring countries.

The official relations between Turkey and Iran, which began in 1922, took a new direction on 29 July 1925 with the appointment of Memduh Şevket (Esental) Bey, who was moderate and artistic, as ambassador to Tehran. This study aims to examine Memduh Şevket Bey's, who served as ambassador in Tehran between 1925 and 1930, efforts to initiate the relations that served the legal basis for Turkish-Iranian rapprochement, and the reflection of his efforts on resolving the unresolved border problems of the two neighboring countries.

Key Words: Memduh Şevket, Turkey, Iran, Ambassador

Structured Abstract

When the historical process of the relations between Turkey and Iran is observed, which has been strategically dependent on each other due to similar geopolitical characteristics, it has been seen that there is a constant religious, political, strategic and financial rivalry and wars from time to time. This struggle softened in the 19th century and switched to a different mood in 1918.

After the First World War, while Turkey was carrying out the National Struggle movement, Iran was also struggling to be free from the British and Russian hegemony. A new political process was initiated under the leadership of M. Kemal Pasha and the Republican regime was started in Turkey, where the armed action aspect of the National Struggle was successfully concluded and the National Pact borders were partially completed. Iran, on the other hand, faced problems at home and outside after World War I. The central government was weak and the army was powerless. The effects of the war exacerbated the existing political and social fragmentation. In addition to the uprisings of large tribes and ethnic groups in the country, the country's long-term influence under Soviet Russia and England was dragging the country into chaos. This unstable structure in Iran caused a nationalist officer named Reza Khan (Pahlavi) to take action in February 1921 and to eliminate political instability by overthrowing the current government. Rıza Khan, first as the army commander and the Minister of National Defense, and then as Reis'ül Viüzerâ (Prime Minister) became authorized in the internal and external politics of Iran. Reza Khan's becoming the Prime Minister (28 October 1923) coincides with the proclamation of the Republic in Turkey. In this period, the aims and interests of Turkey and Iran in foreign policy were congruous. With this process, it is seen that a new era began in the relations of the two neighboring countries.

The official relations between Turkey and Iran, which started during the National Struggle Period, gained a new direction with the appointment of Memduh Şevket (Esendal) Bey, with a moderate and artistic nature, as the Tehran Ambassador on July 29, 1925. Appointed to Tehran as ambassador, Memduh Şevket Bey rendered important services on behalf of the Republic of Turkey during his mission. His memories of the first three months he was in Tehran, the political relations he established with Turkey-Iran relations, are important in terms of setting an example for his positive works. Memduh Şevket Bey tried to provide as much political stability as possible with the bilateral relations he established in the person of Shah Reza Pahlavi.

The situation of Iran after the First World War, which was exposed to the pressures of foreign powers, was similar to the occupation period that Turkey faced. In this context, the reforms carried out by M. Kemal Pasha in Turkey constituted a model for Rıza Han. Although the characteristic structures of the two neighboring countries are different, the views and aims of Rıza Han and Mustafa Kemal Pasha were consonant. Turkey wished the abolition of the sultanate in Iran and the establishment of the republican regime. Thus, the Turkish revolution could be a model for other Islamic countries. In this direction, the Ankara Government gave instructions to Muhiddin Pasha, the first Ambassador appointed to Tehran, and to Memduh Şevket Bey, who took over the task after Muhiddin Pasha, on the inculcation of the idea of the Republic to Reza Han. Memduh Şevket Bey was well-versed in Persian geography and political functioning, as well as knowing Persian at an advanced level. Due to this feature of Memduh Şevket Bey, his appointment as Tehran Embassy is important in terms of bringing a new direction to Turkish-Iranian relations. Being aware of this, Memduh Şevket Bey tried to inculcate the issue of Iran's transition to the Republican regime, within the special relationship he established with Rıza Khan. However, despite the wishes of Rıza Khan, the characteristic structure of Iran prevented the transition to the Republican governance. However, as a result of Memduh Şevket Bey's attempts, the Turkey-Iran Security and Friendship Agreement, which was signed in 1926 in order to put Turkey and Iran's relations on a legal basis, formed the basis for the later Turkey-Iran agreements.

During the Tehran Embassy period of Memduh Şevket Bey, the developments in Turkey-Iran economic relations followed a course dependent on political relations. In this context, it is seen that

during the years of Memduh Şevket Bey's Embassy in Tehran, some tensions appeared in the political relations between Turkey and Iran, preventing the development of economic relations, especially security and border problems. The unsolved border problems of the two neighboring countries were at the forefront of the issues that occupied Memduh Şevket Bey, who ensured the positive atmosphere of Turkey-Iran relations with the agreements and protocols signed between the two neighboring countries. These problems caused the tribes in the region to move freely and the security to be interrupted. The problems in the border region prevented the Turkish-Iranian relations to settle into a certain order and created a constantly tense environment. In particular, the Ağrı Rebellions between 1926 and 1930 became an important problem for Turkey and the Turkish army's operation that included the Iranian border lands in order to eliminate the rebellions brought the relations to the breaking point. The failure to ensure stability in the Turkey-Iran border issues prepared the process that would lead Memduh Şevket Bey to resign. However, the seed that Memduh Şevket Bey planted in the relations between the two neighboring countries would begin to bear fruit in the following years. As a result, when we look at the course of Turkey-Iran relations in 1930, it is seen that political diplomacy has reached a dead end and the military dimension has come to the fore. Therefore, in the aforementioned period when politics came to a deadlock, the ambassadorship of the mild-mannered and artistic natured Memduh Şevket Bey was entrusted to Hüsrev Bey, who was a military origin. It is possible that the Republic of Turkey made this change in order to be more effective on Iran regarding border disputes.

Memduh Şevket Bey was a valuable diplomat of the early Republican period. Although he was dismissed in accordance with his state policy of Turkey with Iran, he would serve the state successfully for many years as an ambassador in the future.

Giriş

Türklerin İslamiyet’i kabulünden önce başlayan Türk-İran ilişkileri, İslamiyet’in kabulünden sonra daha çok yoğunlaştı. Selçukluların İran topraklarına yaptıkları fetihler neticesinde Türkler İran topraklarına yerleşerek dini ve kültürel anlamda temasta bulundular. Selçukluların İran coğrafyasında devlet kurmasıyla da Türk nüfusu bu bölgede arttı (Sümer 2009: 371). Fars ve Türk kültürünün harmanlandığı bu bölgeden Anadolu’ya kültürel miras intikal etti.

Sosyal ve siyasal açıdan başlayan bu ilişkiler, Osmanlı Devleti döneminde de devam etti. Bu dönemde yaşanan ilişkilerin iyi geçtiği söylenemez. Osmanlı ile İran arasında başlayan uzun soluklu mücadeleler, ilişkilerin inişli çıkışlı bir seyir izlemesine ve çoğu zaman sertleşen çatışmalara sahne oldu. XVI. Yüzyılın başından itibaren olumsuz seyreden Türk-İran ilişkileri uzun süren savaşlara sebebiyet verdi. 1623’ten 1639 Mayıs’ına kadar on altı sene süren savaşlardan sonra Kasr-ı Şirin Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti ve Safevi Devleti’nin sınırları belirlendi (Uzunçarşılı 1988: 2014).

İran ile yapılan antlaşmalara bakıldığında genel olarak sınır güvenliğiyle ilgili girişimler olduğu görülmektedir. Sınır köylerinde aşiretlerin birçok kez sınır ihlallerinde bulunması, genel olarak Türk-İran ilişkilerini meşgul eden konular arasında yer aldı. XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti ile İran arasında ilişkiler iyi hale geldi. Bu durumu fırsat bilen devletler, sınır güvenliğini oluşturmak için bir araya gelmesine karşın netice alınmadı. 1869’da sınır güvenliği için protokol imzalanmasına karşın 1890’da İran sınırında bulunan aşiretler sınır ihlalleri yapmaya başladı. Bunun için tekrar sınır konusunu tartışmak için İran Hudud-u Heyet-i Tahkikiyesi Riyaseti oluşturularak başına Tahir Paşa getirildi. Yapılan çalışmalar neticesinde İran sınırı 17 Kasım 1913’te imzalanan İstanbul Protokolü’yle karara bağlandı (Bozkurt 2019: 247-249).

Millî Mücadele Dönemi Türk-İran ilişkilerine bakıldığında, ilk resmi temasların 1922 Haziran’ında başladığı görülmektedir. TBMM Hükümeti, kuruluşundan itibaren bir taraftan istiklal mücadelesi verirken diğer taraftan da uluslararası ilişkilerde eşitliğe dayanan karşılıklı dostlukların tesisine ve diplomatik ilişkilere önem verdi. Türkiye konumu dolayısıyla, Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasında bir geçiş özelliği arz ediyordu. Dolayısıyla Türkiye, bir Balkan, bir Kafkas ülkesi olduğu gibi, aynı zamanda bir Orta Doğu ülkesiydi. Bu durağan ve değişmez faktör, Türkiye’yi daha kuruluşundan itibaren sınır komşularıyla ortak sorunlar ve konular üzerinde ilişki kurmaya zorladı. Bu bağlamda TBMM Hükümetinin takip ettiği politikalarından biri de Sovyet Rusya ve Afganistan’dan sonra sınır komşusu olan İran ile ilişkilerin tesisini sağlamaktı. M. Kemal Paşa, 1 Ocak 1921 tarihinde, Sovyet Misyonu Sekreteri Uptumal ile gerçekleştirdiği görüşmede, Tahran Hükümetiyle ilgili şunları söylüyordu:

“Biz, İran’la dostluk münasebetleri içindeyiz... Osmanlı hükümetinin önceki elçilik personeli Tahran’da kaldı. Elçinin kendisi, gerçekten kaçtı, fakat onun sekreteri ve bütün kadrolar Ankara hükümetine bağlılıklarını açıkladılar. Onlar aracılığıyla, İngilizlerin bütün baskılarına rağmen, bize, kendilerinin bizim doğal müttefiklerimiz olduklarını ve İngiliz zulmünden kurtulmaya can attıklarını bildiren Tahran hükümetiyle şu an düzenli dostluk münasebeti içerisindeyiz.” (Atatürk’ün Bütün Eserleri 2003: 237).

Kısa bir süre sonra İran ile ilişkilerin başladığı görülmektedir. Tahran Hükümetinin 28 Haziran 1921'de Ankara'ya bir elçilik heyeti yollamayı arzu etmesi üzerine, Ankara da buna mukabil, Tahran Hükümeti nezdine bir elçi gönderilmesi ve konsoloslukların oluşturulması girişiminde bulundu (BCA, 30.18.1/3.26.20). Türkiye-İran arasındaki ilk resmi temas Haziran 1922'de İran Eğitim Nazırı Mümtaz-üd Devle'nin başkanlığındaki bir heyetin Ankara'ya gelmesiyle başladı. Buna karşılık iade-i ziyaret yapmak için Muhiddin Paşa (Akyüz) liderliğinde bir Türk heyeti İran'a gitti. Bunun üzerine İran 22 Haziran 1922'de, TBMM Hükümetini meşru gördüğünü ve Mofakhan Eshag'ı Ankara Büyükelçisi olarak tayin ettiğini bildirdi. Buna karşılık Ankara'da, İcra Vekilleri Kurulunun 7 Kasım 1922 tarihli oturumunda, Muhiddin Paşa'nın Tahran Sefaretine elçi olarak atanmasına karar verildi (BCA, 30.18.1/6.34.19).¹ İki hükümet arasındaki siyasi ilişkilerin bu şekilde başlamasından sonra İran, TBMM Hükümetine yaptığı müracaatta, Trabzon'da konsolosluk açmak istediğini belirtti. İcra Vekilleri Heyetinin 12 Kasım 1922 tarihli oturumunda, İran Hükümetinin bu isteği, Tebriz'de Türk konsolosluğunun açılması koşuluyla kabul edildi (BCA, 30.18.1/6.36.8).

TBMM Hükümeti ile İran ilişkileri bu seyrirde devam ederken, Tahran Hükümetinin, İstanbul Hükümeti nezdinde büyükelçi olan Prens Moufahhamoddovleh'yi, Babialı vasıtasıyla Ankara'ya daimî elçi olarak ataması gerginliğe sebebiyet verdi. İran Hariciye Nazırı Kavamossaltenah, 22 Aralık 1922'de TBMM Reisi M. Kemal Paşa Hazretlerine diye çektiği telgrafta: "*Osmanlı Hükümeti nezdinde Sefirikebir sıfatıyla Prens Moufahhamoddovleh'yi Zatı Âlinize takdim ile şerefyab olurum. İran kavmile gayri kabili izale revabıtın bağladığı Türk milletinin saadet ve refahı hakkında Hükümeti İraniye'nin en hararetili temenniyatını Zatı Âlilerine arz ve ifade için bu vesileyi ittihaz eylerim*" şeklinde yazmaktaydı (Şimşir 2001: 415). Dolayısıyla Osmanlı Hükümeti sanıyla gelen mezkûr telgraf kabul edilmedi ve iadesine dair karar kılındı. Bunun üzerine İran Hariciye Nazırının telgrafına 3 Ocak 1923'te TBMM Hükümeti Hariciye Vekili Hüseyin Rauf (Orbay) Bey imzasıyla karşılık verildi ve Prens Moufahhamoddovleh'in Ankara Hükümeti nezdine görevlendirilmesi gerektiği aktarıldı (2001: 416). Tahran Hükümeti, itimatnamenin hariciye dairelerinde sehven yazılmış olduğunu bildirdi. Türk-İran ilişkilerini bir müddet meşgul eden itimatname sorunu bir yıl kadar sürdü. Tahran Hükümetinin, TBMM'nin istediği doğrultuda bir itimatname hazırlaması sorunun çözülmesini sağladı (Şimşir 2001: 433).

İran'ın diplomatik ilişki öncesi bazı kaygılar yaşadığı görülmektedir. Batılı ülkelerin henüz meşru görmediği Ankara Hükümetini, İran tanımakta acele etmek istemiyordu. Dolayısıyla Tahran Hükümetinin, ağır davranarak resmi yazışmalarda kasti bir şekilde yanlışlıklar yapmış olması muhtemeldir. Bir süre sonra uluslararası arenada Lozan Antlaşması'nın imzalanması İran'ın kaygılarını bertaraf etti ve antlaşmanın imzalanmasından sonra Ankara'ya elçisini gönderdi.

¹ Muhiddin Paşa'nın 7 Şubat 1923'te başlayacağı Tahran Büyükelçiliği görevi, 3 Ekim 1925 tarihine kadar devam edecektir.

Memduh Şevket Bey'in Tahran Büyükelçiliği ve Faaliyetleri

Millî Mücadele'nin silahlı eylem yönünün başarılı bir şekilde nihayete ermesi ve Misak-ı Milli sınırlarını kısmen de olsa tamamlayan Türkiye'de, M. Kemal Paşa önderliğinde yeni bir siyasal süreç başlatıldı ve Cumhuriyet rejimine geçildi. İran ise I. Dünya Savaşı'ndan sonra dâhili ve harici problemlerle karşı karşıya kaldı. Merkezi yönetim zayıf, ordu ise güçsüzdü. Harbin tesirleri, var olan politik ve toplumsal parçalanmaları daha da arttırdı. Ülkedeki büyük aşiretler ve etnik grupların ayaklanmaları yanında, ülkenin uzun süre Sovyet Rusya ve İngiltere'nin nüfuzu altında kalması, ülkeyi kaosa sürüklüyordu. İran'daki bu istikrarsız yapı Şubat 1921'de Rıza Han (Pehlevi) adında ulusçu bir subayın harekete geçmesine ve mevcut hükümeti devirerek siyasi istikrarsızlığı bertaraf etmesine sebep oldu. Rıza Han, evvela ordu kumandanı ve Millî Savunma Nazırı, akabinde Reis'ül Vüzera (Başbakan) olarak İran'ın dâhili ve harici siyasetinde yetkili oldu. Rıza Han'ın Başbakan olması (28 Ekim 1923) Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanına denk gelir. Bu dönemde, Türkiye ve İran'ın yürüttüğü harici siyasetteki gayeleri ve menfaatleri uyuşmaktadır. Bu süreçle birlikte komşu iki ülkenin ilişkilerinde yeni bir dönemin başladığı görülmektedir.

Rıza Han, İran siyasetinde söz sahibi olmasını müteakip Ankara'ya yeni bir sefir yollamak arzusundaydı. Bu bağlamda, 1924 Ocak'ında Ankara Büyükelçiliğine Seyyid Tabatabai tayin edildi (Çetinsaya 2000: 789). Tahran'ın, Ankara'daki büyükelçisini değiştirmesinin ardından, Ankara da bölgeyi iyi bilen Memduh Şevket Bey'in Tahran Büyükelçiliğine atanmasını uygun gördü. Bakü Mümessillığının kapanmasından sonra yurda dönen Memduh Şevket Bey, birkaç ay açıkta kaldıktan sonra bir yıla yakın Galatasaray, İstanbul Kabataş ve İstanbul Erkek liselerinde öğretmenlik yaptı. 29 Temmuz 1925'te Büyükelçilik karanamesi çıkınca, öğretmenlikten Tahran Büyükelçiliğine atandı. Memduh Şevket Bey'in atanma karanamesi şöyle idi: *“Bakü mümessil-i sabıkı Memduh Şevket Beyefendi'nin şimdilik Ortaelçi maaş ve tahsisatıyla Tahran Büyükelçiliği'ne tayini, Hariciye Vekâlet-i Celilesi'nin 29 Temmuz 1341 tarih ve Sicil Müdüriyeti 259 numaralı tezkiresiyle vuku bulan teklifi üzerine, İcra Vekilleri Heyeti'nin 29 Temmuz 1341 tarihli içtimanda tasvip ve kabul edilmiştir”* (BCA,30.18.1/14.47.1).²

Tahran Büyükelçisi olarak atanmış Memduh Şevket Bey'in imatnamesi 19 Ağustos 1925'te Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal Paşa tarafından imzalandı ve kendisine ağustos sonunda Tahran'a gitmesi hususunda bilgi verildi (Cumhuriyet, 21 Ağustos 1925: 1; Şimşir, 1996: 85). Bunun üzerine yola koyulmak üzere hazırlıklarına başlayan ve 12 Ekim 1925'te İstanbul'dan yola çıkan Memduh Şevket Bey, 6 Kasım'da Tahran'a vardı. Memduh Şevket Bey, anılarında³ yolculuğunu şöyle anlatır:

“Küçük deftere bakıyorum: 12 Teşrinievvel 925'de henüz İstanbul'da imişim. Günler ne çabuk geçiyor, hatırdaki tutmak mümkün değil. İstanbul'dan ne gün

² Memduh Şevket Bey Ortaelçi maaş ve tahsisatıyla Tahran Büyükelçiliğine atanmasına rağmen, yazışmalarda genellikle *“Büyükelçi”* tabiri kullanılmaktadır. Oysa Memduh Şevket Bey'in Büyükelçilik unvanına haiz olarak yeniden atanması, 11 Aralık 1927 tarihli karaname ile gerçekleştirildi (BCA, 30.18.1/26.68.9).

³ Memduh Şevket Esendal'ın Tahran Anıları, günlük şeklinde olup, kendisinin göreve başladığı ilk 3 aya tekabül eder. 14 Kasım 1925'te İran'daki izlenimlerini yazmaya başlayan Esendal'ın, 14 Şubat 1926'da yazılarına son verdiği görülmektedir.

çıkışımı tahattur edemiyorum. 25-26'da Batum'da bulunduğum anlaşılıyor; 29 Cumhuriyet Bayramı günü, Bakû'da bulundum. Fakat Bakû'dan ne zaman hareket ettiğimi yine bilmiyorum; yalnız defterdeki kayda göre, 3 Teşrinisani 925'de Enizli'ye varmışım. Bir Enizli'de bir gece Reşt'te, bir gece Kazvin'de, dördüncü günü Tahran'a geldiğime nazaran Teşrinisani 6'da Tahran'a varmış oluyorum” (Esendal 1999: 9).

Memduh Şevket Bey'in, Bakû Mümessilliginden gelen bir tecrübesi vardı. Bakû Mümessili iken İran'da meydan gelen gelişmeleri yakından takip ettiği, hatta Enver Paşa'yla mektuplaşmalarında, İran'ın siyasi vaziyetiyle alakalı malumat verdiği bilinmektedir (TTK Arşivi, Kutu: 7, Gömlek: 25, Belge: 25). Dolayısıyla Memduh Şevket Bey, coğrafyasına ve siyasetine yabancılik hissi duymayacağı bir memlekete elçi tayin edilmişti.

Rıza Han Başbakan olduktan sonra, Şah Ahmet, devletin yönetimini kardeşi Muhammed Hasan Mirza'ya bırakarak uzun bir Avrupa seyahatine çıktı. 1925'e geldiğinde Ahmet Şah, İran'a dönme kararı aldı. Ülke içinde de şahın dönmesi lehine çeşitli gösteriler yapılıyordu. Fakat Ahmet Şah, iktidarı tekelinde bulunduran Rıza Han'dan çekindiği için İran'a dönüşünü erteledi. Bununla birlikte Rıza Han 31 Ekim 1925'te meclisi toplattı. İran Meclisi, Kaçar hanedanlığının tasfiyesine, Rıza Han'ın Saltanat Naibi olmasına ve yeni bir hükümet teşkil etmesine oy çokluğuyla karar verdi (BOA, HR.İM., Dosya No: 251, Gömlek No: 27). İran tahtına oturan Rıza Han, Kaçarların veliahdı olan Muhammed Hasan Mirza'yı, Gülistan Sarayı'ndan çıkarttı ve Kazvin üzerinden Bağdat'a sürdü (Brockelmann 1992: 424). Böylece Kaçar hanedanlığı tarihe karıştı ve elli dört yıl hüküm sürecek bir Pehlevi hanedanlığı dönemi başlamış oldu.

İran'daki iktidar değişikliği Memduh Şevket Bey'in Tahran'a varmasından önce gerçekleşti. Bu da Memduh Şevket Bey'in görevine resmi olarak başlamasına engel bir durumdu. Çünkü Memduh Şevket Bey'in itimatnamesi İran Şah'ı Ahmet Şah'a hitaben yazılmıştı. Oysa bu itimatname şaha sunulmadan Ahmet Şah devrilmişti ve Rıza Han, “Rıza Pehlevi” adıyla İran tahtına oturmuştu. Memduh Şevket Bey, gelişmeleri şöyle ifade etmektedir:

“Ben Bakû'da idim. Kaçar Hanedanı hallolundu, bir muvakkat hükümet teşekkül etti, Rıza Han Pehlevi Reis-i Ulâ ilan olundu. Bu vaka üzerine duayen olması hasebiyle İngiliz Sefiri süferayı toplamış ve bir karar vermişler. Bu karara göre vakayı hükümetlerine haber vereceklerini, oradan alacakları emre göre hareket edeceklerini İran Hükümetine bildirmişler. Bizim hükümetin haberi olduğu halde, her neden ise tasdik geç kalmış... Vürudumun ertesi ve daha ertesi günü bizim hükümetin İran Muvakkat Hükümetini tanıdığına dair telgraf gelmediğinden vaziyetim güç oldu. Vürudumun ertesi günü Hariciye Nezareti Teşrifat Müdürü beni ziyarete geldi; Türkiye'nin İran Muvakkat Hükümetini tanuması üzerine Hariciye ile temasa girmenin fevkalade suhulet peyde edeceğini söyledi” (Esendal 1999: 10).

İran'da meydana gelen iktidar değişikliği ve siyasi gelişmeler, Büyükelçi Memduh Şevket Bey'in itimatname sunmasını da geciktiriyordu. Büyükelçiliğin resmiyet kazanabilmesi için yeni bir itimatnameye ihtiyaç vardı. İran'da Ahmet Şah devrildikten

sonra rejim sorunu bir süre netleşmedi. Kurucu meclis toplanacak ve rejimi çözecekti (Şimşir 1996: 89). Şah ilan edilen Rıza Han'ın resmi unvanı belli olmadan yeni itimatname hazırlanamıyordu Rıza Şah, Nisan 1926'da taç giyecekti. Meydana gelen belirsizlik Memduh Şevket Bey'in işlerini güçleştiriyordu. Memduh Şevket Bey, Tahran'dan Ankara'ya çektiği ilk telgrafta, bazı hükümetler gibi bizim de İran Geçici Hükümetini tanımamız gerektiğini belirtmekteydi. Rıza Han da Memduh Şevket Bey'e haber göndererek, eğer M. Kemal Paşa bir telgraf yazıp kendisini tebrik eder ve Memduh Şevket Bey'in de mezkûr telgrafta memur ettiğini bildirir ise itimatname getirmiş sefir gibi kabul edileceğini ifade ediyordu (Esental 1999: 68). Belli ki Ankara temkinli yaklaşarak acele etmek istemiyordu.

Bu arada Ankara'daki İran elçiliği, 11 Ocak 1926'da Rıza Pehlevi'nin tahta çıkışını bildiren tahririni Ankara Hükümetine takdim etti (BOA, HR.İM., Dosya No: 171, Gömlek No: 71). Nihayet 20 Ocak 1926'da Riyaset-i Cumhur Başkâtipliği, Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket Bey'in itimatnamesinin Reis-i Cumhur tarafından imzalandığını Hariciye Vekâletine bildirdi (CA, A IV-6, D 54, F 18-19; CA, A IV-6, D 54, F 18-18). Fakat hazırlanan itimatnamenin Tahran'a ulaşmasının zaman alacağı göz önüne alınarak 26 Ocak 1926'da Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal Paşa tarafından İran Şahı Rıza Pehlevi'ye bir telgraf çekildi. İtimatname takdim edilinceye dek Memduh Şevket Bey'in büyükelçi olarak tanınmasını Şah'tan rica etti. Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal Paşa'nın bu ricası Şah Rıza Pehlevi tarafından hüsnü kabul ile karşılanarak hemen bir kabul töreni düzenletti ve Memduh Şevket Bey'i Türkiye Büyükelçisi olarak kabul etti (Şimşir 2001: 442). Böylece Memduh Şevket Bey, itimatname gelmeden Tahran Büyükelçiliği görevine resmen başladı.

Türkiye Cumhuriyeti, Rıza Han'ın samimi jestini karşılıksız bırakmak istemedi. Bu sırada Rıza Pehlevi'nin 25 Nisan 1926'da yapılması planlan taç giyme töreni Mayıs ayına ertelenmişti (BOA, HR.İM., Dosya No: 253, Gömlek No: 45). Türkiye Cumhuriyeti, Rıza Pehlevi'nin taç giyme töreninde, sınır komşusuna dostluğunu göstermeyi arzu ediyordu. Bu bağlamda Türkiye, Rıza Şah'ın taç giyme merasiminde gösteri yapmaları için iki junkers tayyare göndermeye karar verdi. Alınan karar, dostane ilişkilerin pekişmesinin yanı sıra Millî Mücadele'den yeni çıkmış genç Türkiye'nin güç ve itibarının bir dış ülkede gözlemlenmesi bakımından dikkate değerdi. Nitekim Hariciye Vekâleti tarafından 27 Nisan 1926'da hem Memduh Şevket Bey'e hem de Tebriz Konsolosluğuna çekilen telgrafta: *"İran Şehinşahi resmi tetevvücünde hazır bulunmak üzere, iki Junkers tayyaresi 30 Nisan'da Ankara'dan kalkarak, hava müsait olduğu takdirde, 1 Mayıs'ta Tebriz'e ve 2'sinde Tahran'a vasıl olacak ve Tahran'da bir hafta kaldıktan sonra avdet edecektir"* denilerek tayyarelerin karşılanması için gerekli hazırlıkların yapılması isteniyordu (Şimşir 2001: 442). Ayrıca taç giyme merasimi nedeniyle Rıza Pehlevi'ye, çok kıymetli taşlarla süslü bir kılıç armağan edilmesi kararlaştırıldı (BCA, 30.18.1/18.28.6).

Hariciye Vekili Tevfik Rüştü (Aras) Bey, 2 Mayıs 1926'da Memduh Şevket Bey'e çektiği telgrafta, Cumhurbaşkanı tarafından şahın taç giymesi münasebetiyle tebrik telgrafi çekildiğini, iki askeri tayyarenin Ankara'dan hareketle Diyarbakır'da bir gece kaldıktan sonra Tebriz üzerinde Tahran'a varacaklarını ve Rıza Pehlevi'ye hediye edilmek üzere değerli taşlarla süslenmiş modern bir kılıç gönderildiğini belirtmektedir (Şimşir 2001: 444).

3 Mayıs'ta Ankara'dan yola çıkan tayyareler, olumsuz hava koşulları sebebiyle 6 Mayıs'ta Tahran'a varabilmişlerdir. Bundan sonra Ankara'yı memnun eden unsur, Tahran

Büyükelçisi Memduh Şevket Bey'den gelen 27 Mayıs 1926 tarihli malumdur. Tayyarelerin zamanında Tahran'a vardığını, pilotlarımızın kusursuz bir gösteri yaptığını, değerli kılıcı şaha takdim ettiğini, pilotlarımızın da huzura kabul olunduğunu, Şah'a dönük irat ettiği söyleye mukabil Şah'ın da Türkçe ve Farsça karşılık verdiğini belirtmektedir (Şimşir 1996: 94).

Türkiye-İran arasında meydana gelen gelişmeler bir dostluk havasının doğmasını sağladı ve gittikçe gelişecek gibi görünüyordu. Tabii Memduh Şevket Bey'in buradaki rolü yadsınamaz. Çünkü Memduh Şevket Bey'in Rıza Pehlevi'nin huzuruna çıktığı 14 Kasım 1925 gününden itibaren ikisi arasında samimi bir muhabbetin oluşması, komşu iki devletin ilişkilerine olumlu yansımaları açısından önem arz eder.

Gazi M. Kemal Paşa'nın Türkiye'de yaptığı inkılaplar, Rıza Han için bir model teşkil etmekteydi (Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu 2004: 357). Türkiye, İran'da saltanatın kaldırılması ve Cumhuriyet rejiminin tesis edilmesini arzu ediyordu. Böylece Türk devrimi diğer İslâm ülkelerine de model olabilirdi. Ankara Hükümeti, bu doğrultuda gerek Tahran'a atadığı ilk Büyükelçi Muhiddin Paşa'ya ve gerekse Muhiddin Paşa'dan sonra görevi devralan Memduh Şevket Bey'e, Rıza Han'a Cumhuriyet fikrinin telkini konusunda talimat vermişti. İran'daki siyasi gelişmeleri yakından takip eden Ankara, Cumhuriyeti ilan etmeye yatkın görünen Rıza Han'a umut bağlamıştı. İran'dan Ankara'ya gelen istihbarat bilgileri de İran'ın Cumhuriyet idaresine geçileceği yönündeydi (BCA,30.10.0./260.753.40; BCA,30.10.0/260.753.41).

Büyükelçi sıfatıyla Tahran'a atanan Memduh Şevket Bey, Rıza Han ile kuracağı hususi münasebet dâhilinde, İran'ın Cumhuriyet idaresine geçmesini amaçlayan bir gayret içinde olması, onun Tahran'daki faaliyetlerinin temel önceliği idi. Bu bağlamda, Ankara'dan aldığı talimat üzerine 14 Kasım 1925'te Rıza Pehlevi ile görüşme imkânı buldu. İkili arasındaki görüşme Türkçe olarak yapıldı. Rıza Han, Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal Paşa ve İsmet Paşa ile ilgili samimi sözler sarf etti. Ayrıca geçici hükümetin, evvela Ankara tarafından tanınmış olduğuna kalben itimat ettiğini ifade etti. Memduh Şevket Bey konuyu rejim meselesine getirdiğinde Rıza Han, Hariciye Vezirinin de hazır bulunduğu görüşmede, bu meseleyi hususi olarak görüşmeleri gerektiğini belirtti (Esental 1999: 18-19). Bu durum, Rıza Han'ın kimseye itimadı olmadığını göstergesiydi.

16 Kasım'da Rus Sefiri, Memduh Şevket Bey'i ziyarete geldiğinde, Rus ve İngiliz hegemonyasının İran siyaseti üzerindeki etkisine vurgu yaparak İran'da Cumhuriyet rejiminin tesisini konusunda Türkiye'nin geç kaldığını ifade ederek: "*Siz çok geç kaldınız. Burada şahlık oluyor, bizim politikamız sukut ediyor*" dedi. Rus Sefiri, Rıza Han'ın şah olmaya ve bir sülale kurmaya karar verdiğini, çevresinin de onu bu yola sevk etmekte olduğunu, İngilizlerin de bu hareketi desteklediğini ifade etti. Memduh Şevket Bey, Rus Sefiri'nin bu sözlerine karşılık olarak Rıza Han'ın Cumhuriyet ilan edeceğini, bunu başaramazsa birkaç sene için şahlığı yürüteceğini belirterek, şartların olgunlaşmasıyla birlikte Cumhuriyeti tesis edeceğini inancını taşımaktadır (Esental 1999: 23).

Urmiye Mebusu Avşar, Memduh Şevket Bey'i 18 Kasım 1925 tarihli ziyaretinde, Rıza Han'ın Cumhuriyet taraftarı olduğunu; fakat bir yandan mollaların, diğer taraftan İngilizlerin muhalefetine uğradığını ve İngilizlerin, mollaları tahrik edeceğinden korktuğunu belirtmekteydi (Esental 1999: 26). Rıza Han'ın, Memduh Şevket Bey üzerinde etki bıraktığı görülmektedir. Ona göre Rıza Han'ın ilan edeceği rejimin adı Cumhuriyet

olmasa da kendi Cumhuriyet olacaktır. Memduh Şevket Bey, Ankara'nın isteği doğrultusunda Rıza Han'a yaptığı telkinlerin amacına ulaşması halinde İran'ın genel siyasetine önemli bir yansıması olacaktır. Böylece, Türkiye ile İran arasında sıkı bir ittifakın olması anlamına geliyordu ki, bu ittifak, Doğu milletlerine yansıması açısından önem arz ediyordu. Dolayısıyla İran'da ilan edilecek rejimin, komşu iki ülkenin ilişkilerine etkisi bakımından önemliydi. Memduh Şevket Bey, bu amaçla fırsat buldukça Rıza Han'la görüşme talebinde bulunuyordu. Fakat Memduh Şevket Bey'in, Rıza Han ile gerçekleştirdiği 29 Kasım 1925 tarihli görüşmesi, Türkiye'nin İran'da Cumhuriyet tesisine ilişkin beklentilerini zayıflatmaya başlamıştı. Mezkûr görüşmede, İran'da İngiliz hegemonyasının devam ettiği, istikrarın sağlanamadığı ve iç çekişmelerin hâkim olduğu sonucu ortaya çıkıyordu (Esendal 1999: 53-54).

Memduh Şevket Bey, Cumhuriyet tesis edilmese dahi, hanedan saltanatından ziyade Rıza Han'ın sağ olduğu süre zarfında şah olmasında bir sakınca görmemiştir. Kaçarlar'dan sonra İran'ın yeni bir hanedanın hâkimiyetine geçmesinden endişe duymaktaydı. Memduh Şevket Bey, hanedan meselesini İran Nafia Nazırı Timurtaş'a bahsettiğinde, Timurtaş: *"Yahşidir, ancak bizde birçok sahib-i mansablar var. Birçok zabıtlar var, birçok generaller var; o zaman hepsi buna göz koyacaktır. Bu da bizim için çetin olur"* cevabını verdi. Fakat Timurtaş'ın cevabı Memduh Şevket Bey'i tatmin etmedi. Çünkü Rıza Han'ın şahlığı hanedan şeklinde de olsa aynı ihtirasları kaçınılmaz kılacaktı (Esendal 1999: 61). Fakat Memduh Şevket Bey'in yaptığı telkinlerin sonuç vermediği kısa süre sonra anlaşılmaya başlandı. Elde edilen duyumlara göre İran yönetimi Rıza Han nezdinde Pehlevi hanedanına geçeceği görüşü hâkim olmaya başlamıştı. Nitekim Rıza Han 15 Aralık 1925 tarihinde şahlık yemini etti ve Pehlevi hanedanını resmen kurdu.

Memduh Şevket Bey 24 Aralık 1925 tarihinde Şah Rıza'nın huzuruna çıkarak Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal Paşa'nın selamını iletikten sonra kendisini tebrik etti. Şah Rıza, evvela Cumhuriyeti neden ilan edemediğinden bahsederek şöyle devam etti: *"Ben Cumhuriyet ilan edememiş isem bu fikrimde teceddüdatı unuttuğumdan değil fakat Cumhuriyet ilanının çetin olduğundandır. Bu usul ile de biz İran'ı kurtarabiliriz ve Türkiye ile münasebatı kuvvetlendirebiliriz... Hükümetlerin fevkinde bizim Mustafa Kemal Paşa ile aramızda da bir münasebet olmalıdır"* (Esendal 1999: 74). Yine 24 Ocak 1926 tarihli Memduh Şevket Bey'le olan görüşmelerinde Şah Rıza, Muhiddin Paşa'nın kendisine; *"Türkiye'de top atırlar Cumhuriyet ilan olundu"* dediğini hatırlatarak İran'ın Türkiye olmadığını ve İran'da top atmakla Cumhuriyet ilan edilemeyeceğini belirtti (Esendal 1999: 86).

Memduh Şevket Bey, Rıza Han'ın mutlaka Cumhuriyet tesis edeceğine dair bir beklenti içerisindeydi. Ancak Şah Rıza'nın, Pehlevi hanedanlığının saltanatını resmen başlatması, Ankara Hükümetinin ve onun Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket Bey'in bütün beklentilerini boşa çıkardı. Yine de bu durum, komşu iki ülkenin ilişkilerine fazla olumsuz etki etmedi. Bunda Memduh Şevket Bey'in Şah Rıza ile daima hususi ve samimi münasebette bulunması ve Tahran yönetimiyle kurmuş olduğu ikili ilişkilerin etkili olduğu söylenebilir. Sonuç itibarıyla Şah Rıza'nın arzusu ve Memduh Şevket Bey'in girişimleri sonucu Türkiye ve İran, ilişkilerine hukuki bir zemin oluşturmak adına bir dostluk antlaşmasına adım atıldı.

Türkiye-İran Emniyet ve Muhadenet Muahedesi ve Memduh Şevket Bey

Memduh Şevket Bey'in Tahran Büyükelçisi sıfatıyla İran'daki ilk önemli hizmeti, Türkiye-İran Emniyet ve Muhadenet Muahedesi'nin vücuda gelmesinde önemli bir rol üstlenmesi oldu. Lozan Barış Antlaşması'yla savaş dönemini kapatan, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet idaresine geçen Türkiye, ulus-devlet modeliyle uluslararası sahadaki yerini aldı. Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan itibaren diplomatik ilişkilerine ehemmiyet verdi. Bu bağlamda, yabancı ülkelerle ilişkilerini birer dostluk antlaşmasına dayandırarak geliştirme gayretinde oldu.

Lozan Antlaşması'nın imzalanması akabinde, Musul Meselesi'nin de etkisiyle İngilizler Türkiye'nin dikkatini iç meselelere yoğunlaştırmayı amaçladılar. Musul'u elde tutmayı öncelikli bir amaç olarak gören İngiltere, bir karşı hareket olarak bölgedeki etnik yapıyı harekete geçirmek amacıyla, Türkiye-İran hududunu bir problemler yumağına dönüştürdü (Arslan, 2003: 38). İngiliz tahrikleri sonucunda, Musul anlaşmazlığı esnasında Türk-İran sınır boylarında ikamet eden muhtelif aşiretlerin saldırı gerçekleştirmeleri Ankara-Tahran yönetimlerinin birbirlerini mütekabil suçlamalarına ve itirazlarına neden oldu (Gönlübol vd. 1987: 90; Gönlübol ve Sar 2013: 101). Özellikle 1925 yılında zuhur eden Şeyh Sait İsyanı esnasında bir takım Kürt aşiretler Türkiye'nin egemenliğini kabul etmediklerini belirterek isyan etmeleri sonucu, Ağrı Dağı'nın çıkılması ve geçilmesi güç bölgelerine sığınmaları veya İran sınırına geçmeleri kontrolü güçleştiriyordu (Erdal 2012: 83). Aynı durum, İran topraklarında bulunan aşiretler için de geçerliydi. Dolayısıyla ortak temel sorunlar ve karşılıklı güvensizlik problemleri yaşayan Türkiye ve İran'ın, söz konusu sorunları çözmek ve sınırlarını güvence altına almak için yakınlaşmaları kaçınılmazdı. Bundan sonra yapılması gereken, ilişkilerin geliştirilmesi ve mevcut problemlerin çözümü için hukuki bir zemin oluşturmak iki ülkenin de temel amacıydı (Çetinsaya 1999: 149). Türkiye ve İran arasında olumlu havanın oluşması ve müzakerelerin başlamasında, Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket Bey'in önemli katkıları oldu. Memduh Şevket Bey, Türkiye adına dostluk antlaşmasını müzakere etmek, sonuçlandırmak ve imzalamakla yetkilendirilmişti.

Türkiye ve İran arasında anlaşmazlıklara ve huzursuzluklara sebep olan hali hazırdaki problemleri gidermek amacıyla harekete geçilerek müzakerelere başlandı. Antlaşma talebi öncelikle İran'dan geldi. İran tahtına oturan Şah Rıza Pehlevi, mevcut hal edilmesi gereken sorunların ele alınarak komşu iki ülke arasında dostluk ve emniyet muahedesi ifa etmek gerektiğini ifade etmekteydi. Şah Rıza, Memduh Şevket Bey'le 29 Kasım 1925 tarihli görüşmesinde: "*Siz benimle daima hususi münasebette bulunur, benim sözlerimi yazarsınız, bu suretle de aramızda ayrı ve hususi bir münasebet, samimi ve sıkı bir rabita lazımdır*" diyerek Türkiye ile kurulacak ilişkilere önem verdiğini göstermekteydi (Esendal 1999: 56).

Sovyet Rusya Sefiri Şvestikiya'nın Memduh Şevket Bey'e aktardığına göre, Şah Rıza'nın Türkiye ile muahede yapmak istediğini; fakat Türkiye'nin yakınlık göstermediğini nakletmekteydi. Bunun üzerine Saray Nazırı Timurtaş ile görüşen Memduh Şevket Bey, Şah hazretlerinin bir muahadeden bahsettiğini, bunu unutmadığını ve muahede esaslarının hazırlanmasıyla meşgul olduğunu belirtti. Memduh Şevket Bey, hazırlanması esas olan hususların başında kapitülasyonlar meselesi geldiğini, hudut meselelerine bir çare bulmak gerektiğini bildirdi. Görüşme bittikten sonra Timurtaş, muahede meselesini Şah Rıza'ya

aktardı. Şah, bu durumdan memnuniyetini dile getirerek müzakerelere başlanması için Reis-ül Vüzera (Başvezir) ile Timurtaş'ı memur etti (Esendal 1999: 82).

19 Ocak 1926'da Reis-ül Vüzera ve Timurtaş ile bir araya gelen Memduh Şevket Bey'e muahede hakkında fikri sorulduğunda; Türkiye'nin, İran ile her türlü muahede yapabileceğini belirtti. Devam eden müzakerede Memduh Şevket Bey, muahede ile ilgili İran temsilcilerinin önüne üç seçenek sundu:

- Birinci seçenek, bir muhadenet (dostluk) ahidnamesi,
- İkinci seçenek, bir emniyet muahedesi,
- Üçüncü seçenek, tedafüi (savunma) tecavüzi (saldırı) bir ittifak akti.

Timurtaş'ın fikrine göre, bir emniyet muahedesi yapılabilirdi. Reis-ül Vüzera da bu fikri tasdik ettiğini belirtti (Esendal 1999: 85).

Büyük bir gizlilikle yürütülen müzakereler sırasında özellikle İran'ı endişeye sevk eden bazı konular üzerinde anlaşmazlık yaşandı. Birincisi, kapitülasyonlar meselesiydi ki, Ankara nezdinde Memduh Şevket Bey, başlangıçta kapitülasyonların devamını savundu. Uzun zamanlar kapitülasyonlara maruz kalan Türkiye'nin kendisi daha yeni bütün kapitülasyonları kaldırmışken, İran'dan bunun devamını istemesi ilginçti ve İran tarafının tepkisine sebep oldu. İran, söz konusu meseleyi Türkiye'ye kabul ettirmeyi başardı. İkincisi ve en fazla tartışılan konu ise İran'ın Cemiyet-i Akvama olan yükümlülüklerine aynen uyma meselesiydi. Türkiye, muahede İran'ın Cemiyet-i Akvama olan mükellefiyetlerine en küçük bir atıfta bulunulmasına karşıydı. Çünkü Türkiye sonraki süreçlerde Milletler Cemiyeti ile bir sorun yaşadığında ve Cemiyetin Türkiye'ye karşı olası bir kararında İran'ın tutumunun ne olacağını kestiremiyordu (Çetinsaya 2001: 152). Türkiye nezdinde Memduh Şevket Bey, İran'ın Cemiyet-i Akvama bağlılığını ifade edecek bir oyun içinde olma ihtimalini göz ardı edemezdi. Memduh Şevket Bey, Hariciye Vekâletine çektiği 18/19 Mart 1926 tarihli telgrafta, İran temsilcisiyle yaptığı hususi müzakerede ihtilafli maddenin tekrar görüşüldüğünü belirterek şöyle devam etmekteydi:

“(İran temsilcisi) muahedenin imzasıyla İngiltere'ye açıkça muhalefet eylediklerini ve bu fıkraların ilavesiyle olsun hiç olmazsa lafzi bir müdafaa ve tevil yolunu açık bırakmadıkça İran siyasetinde İngiltere ve Rusya devletleri arasında mevcut olan muvazenevi muhafaza mümkün olmayacağını söyledi. Bendeniz de böyle muvazene matlup ise bunu muhafaza, bu muahede sahası haricinde olması lazım geldiği, İran'ın istediği devletlere taahhüdâtı dairesinde istediği teminatı vermekte serbest bulunduğunu ve bizim Cemiyet-i Akvam'da aza olunanlarla da akd-i muahede ve mukavele ettiğimizi, hiç birisinin böyle bir kayd ilavesine lüzum görmemiş olduklarını söyledim ve böyle bir fıkranın ilavesiyle İran'ın daha müsâ'adesiz bir mevki'e düşmüş olacağını ilave ettim. Müzakere hususu ve dostane olduğu cihetle netice verilemez idi. Tekrar ne zaman görüşüleceği de tayin olunamayarak ayrıldık” (BCA, 30.10.0/12.71.45-1).

Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket Bey, söz konusu mülakattan sonra İran tarafının karar vereceğini ve ne dereceye kadar ısrar edileceklerini tahmin edebilmek için bir-iki gün beklemenin, onların müracaatlarını görmek açısından daha doğru olacağı kanaatindeydi (BCA,30.10.0/12.71.45-1). Esas olan unsur, İran'ın İngiliz etkisinden

kurtulamadığıdır. Müzakerelerin uzaması İngiliz siyasi baskısının bir tezahürüydü. Memduh Şevket Bey'e göre, İranlılar İngiltere'yi ihmal edemedikleri gibi Türkiye'yi de ihmal edemezlerdi (BCA, 30.10.0/12.71.45-2).

Memduh Şevket Bey, muahedenin imzalanması için mümkün olan her türlü tedbire müracaat ederek büyük çaba sarf etti. Şah Rıza'nın huzuruna kadar giderek mevcut ihtilafın bir çözüme kavuşturulmasını istedi. Meseleden haberdar olan Şah Rıza da İran'ın Cemiyet-i Akvama üye olduğuna dair bir maddenin ilavesinin münasip olacağını ifade etti (BCA, 30.10.0/12.71.45-2). Dolayısıyla Türkiye, İran'ı bu fikrinden caydırmak istediye de İran tarafı, Cemiyet-i Akvama olan yükümlülüklerinin en başta gelen şartları olduğunu vurguladılar. İran tarafı ayrıca, bu muahedede belirlenen çerçevenin dışına çıkılmayacağını ve tarafsızlık ilkesine riayet edeceklerini belirttiler (BCA, 30.10.0/12.71.34). Müzakerelerin daha fazla tıkanmasını istemeyen Türkiye, İran'ın verdiği sözlü teminat doğrultusunda Cemiyet-i Akvam yükümlülüğü şartını kabul ederek muahedenin önünü açtı (BCA, 30.10.0/12.71.58).

Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket Bey ve Saray Nazırı Timurtaş, devam eden müzakerelerde muahede maddelerine son şekli verdiler. Akabinde Memduh Şevket Bey, durumu Ankara'ya rapor etti. Ankara verdiği cevapta: "*İkamet, şehbenderlik, gümrük vesaire mukavelatı tanziminde hukuken yekdiğerine müsavi milletlerde teamül olan şekilde muamele olunmasını*" belirterek muahede maddelerinin uygun olduğunu belirtti (Esental 1999: 86).

Nihayet hükümetlerinden "olur" alan temsilciler, 22 Nisan 1926'da Türkçe, Farsça ve Fransızca olarak yazılan ve iki örnek olarak düzenlenen Türkiye ile İran arasındaki ilk resmî belge olan Emniyet ve Muhadenet Muahedesi imzalandı (BCA, 30.18.1/19.34.3).

Tahran'da imzalanan, Türkiye-İran Emniyet ve Muhadenet Muahedesi'ni, Türkiye adına tek yetkili sıfatıyla Büyükelçisi Memduh Şevket Bey, İran adına Reis-ül Vüzera Mehmet Ali Han Furugi ile Hariciye Nazırı Vekili Davut Meftah imzaladı (Soysal 2000: 284-286).

Türkiye-İran Emniyet ve Muhadenet Muahedesi, 22 Mayıs 1926'da TBMM'nin onayından geçerek yürürlüğe girdi. Memduh Şevket Bey'in girişimleri sonucu imzalanan muahede, Türkiye ve İran ilişkilerine hukuki bir boyut kazandırdı ve bundan sonra iki ülke arasında yapılacak muahedelerin temelini teşkil etti. Hatta muahedenin bir müddet sonra komşu iki ülkenin hudut sorunlarını tahkik ve görüşmek üzere girişimlere başlandı. Ankara tarafından iki general ve bir subaydan oluşan bir heyet teşkil edilerek Bakü'ye gönderildi (BCA, 30.18.1/20.57.14).

Muahede sonrası dönemde Gökhan Çetinsaya'nın ifade ettiği gibi, komşu iki ülke arasında geçici bir "balayı" yaşandığı görülmektedir (Çetinsaya 1999: 153). Hatta her iki ülke, birbirlerine karşılıklı jestlerde dahi bulundular. Şöyle ki, Tahran Hükümeti, muhitin en iyi binasını seçerek Türkiye Büyükelçiliğine tahsis etti (BCA, 30.18.1/25.39.20). Aynı şekilde Ankara Hükümeti de Kavaklıdere'de bulunan ve Tunalı Hilmi Bey'e ait bir arazinin bedeli ödenerek Tahran Sefaretinin kullanımına verdi (BCA, 30.18.1/19.42.18). Bu dönemde İran'ın, Türkiye'den beklentileri vardı. Memduh Şevket Bey'in aktardığına göre Şah Rıza, İran'ın Türkiye ile hareket etmesi gerektiğini, böylece Sovyet Rusya'yı elde tutabileceklerini ve ondan azami istifade edebileceklerini belirtmiştir (Esental 1999: 55). Şah Rıza, Türkiye'nin arabulucu olmasını umut ediyordu. Bu bağlamda Türkiye'nin,

İran'ın beklentisine karşılık verdiği ve Sovyet Rusya ile İran arasında bir rol üstlendiği görülmektedir. Şah Rıza 1926 Temmuz'unda Timurtaş başkanlığında son derece gizli ve özel bir komisyon oluşturdu. Oluşturulan komisyon, İran-Sovyet Rusya ilişkilerine yeni yön vermek amacıyla Moskova'ya gönderildi. Şah Rıza, komisyonu Moskova'ya gönderdiğinde, arabuluculuk yapmak amacıyla Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket Bey de bu komisyona eşlik etti. Memduh Şevket Bey'e, Tahran'da verilen 9 Ağustos 1926 tarihli diplomatik pasaport, aslında bir nevi komisyonun güzergâhını belirtiyordu. Fransızca olarak kaleme alınan diplomatik pasaportta, Türkiye Cumhuriyeti'nin Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket Bey'in Moskova ve Ankara yolculuğu esnasında Türkiye Cumhuriyeti'ne dost devletlerin sivil ve askeri yetkililerinden serbestçe geçişine izin vermeleri ve gerekirse kendisine yardım etmeleri istenmekteydi (ATAM Arşivi, Dosya: 31, Belge: 46).

Memduh Şevket Bey'in eşlik ettiği Timurtaş'ın Moskova müzakereleri Türk basınına da yansdı. Örneğin; Cumhuriyet gazetesinin 17 Ağustos 1926 tarihli haberine göre, Sovyet Rusya, Türkiye ve İran arasında güvenlik muahedesi görüşüleceği ve Sovyet Rusya ile İran'ın sorunlarının çözüleceği yazılıyordu (Cumhuriyet, 17 Ağustos 1926: 3). Hâkimiyet-i Millîye gazetesi de Rusya ile komşu Şark devletleri arasında münasebetlerin tesisi noktasında önem arz eden bu müzakerelerde bulunmak üzere Tahran Sefiri Memduh Şevket Bey'in de Moskova'ya vardığını belirtmektedir (Hâkimiyet-i Millîye, 21 Ağustos 1926: 1). Fakat Memduh Şevket Bey'in eşlik ettiği İran heyetinin Moskova temasları bir gelişme kaydetmedi. Müzakereler bittikten sonra Memduh Şevket Bey ve Timurtaş Türkiye'ye hareket ettiler (Çetinsaya 1999: 154). Timurtaş yaklaşık 15 gün Ankara'da kaldıktan sonra Tahran'a döndü. Timurtaş'ın Türkiye ziyareti boyunca Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket Bey'in kendisine eşlik etmiş olması, Sovyet Rusya liderliğindeki Asya Paktı ile ilgili dedikoduların doğmasına neden olur (Erdem 2016: 391).

İran ve Sovyet Rusya müzakereleri istenilen neticeyi vermemişse de Türkiye'nin arabulucu rol üstlenmesi, Türk-İran ilişkilerinin pekişmesi açısından önemlidir. Bununla birlikte Komşu iki ülke münasebetlerinin karşılıklı iş birliğine dayanan olumlu bir havada devam ederken, 1927 yılı itibarıyla sınır problemlerinin tekrar zuhur etmesi olumlu havayı sekteye uğratacaktır.

Memduh Şevket Bey'in Büyükelçiliği Dönemi Türk-İran Ekonomik İlişkileri

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye Millî Mücadele hareketini yürütürken, İran da İngiliz ve Rus hegemonyasından kurtulma mücadelesi vermekteydi. Mezkûr dönemde komşu iki ülkenin ticari ilişkileri gelişmemişti. 1923 yılı itibarıyla Gazi M. Kemal Paşa liderliğindeki Türkiye ve Rıza Şah liderliğindeki İran, ekonomik ve ticari ilişkiler tesis etmek arzusunda idi. İran yönetiminin Trabzon'da, Türk yönetiminin de Tebriz'de konsolosluk açmak istemeleri, ekonomik ilişkilerin canlandırılması arzusunun yansımasıydı. Çünkü komşu iki ülke arasındaki ekonomik münasebetlerin dayanaklarından biri ve İran-Avrupa postasının en kısa yolu Trabzon-Tebriz transit yoludur. Anadolu içlerine, Doğu Anadolu üzerinden Kafkasya'ya ve İran'a ulaşan geniş bir hinterlanda sahip olan Trabzon Limanı bu bağlamda önem arz etmekteydi. I. Dünya Savaşı'ndan önce İran'dan Avrupa'ya sevkiyat daha kolaylıkla Trabzon yolu ile yapılmaktaydı. Buna mukabil Türkiye'den İran'a yapılan sevkiyat da yine bu yolla büyük bir miktarı

kapsamaktaydı. Bu durum I. Dünya Savaşı esnasında bittabi değişmiş ve takip eden yıllarda da çok aşağı inmiştir.

Memduh Şevket Bey'in Tahran Büyükelçiliği döneminde ekonomik ilişkilerin canlandırılması hususunda sarf edilen gayretlere rağmen, Türk-İran sınırında bilhassa asayiş noktasında görülen eksikliklerden ötürü istenilen seviyeye gilemedi. Örneğin 1926'da 43.015 parça İran transit eşyası Trabzon-Tebriz yolunda gelip geçmiş iken, bu sayı 1927'de 36.627, 1928'de 23.801, 1929'da 19.867, 1930'da 9.033 ve 1931 yılında ise 6.872'ye düşmüştür. 1932 yılında Trabzon-Tebriz transit yolun tamir edilmesi ve Türk-İran ticari ilişkilerinin tekrar olumlu bir seyir yakalamasıyla birlikte transit eşya nakliyatı da kademeli olarak arttı (BCA, 30.10.0/168.171.1-3). Bununla birlikte 1934 yılında Rıza Şah'ın Türkiye'yi ziyaret etmesi, Türkiye ile İran arasındaki diplomatik ve ekonomik ilişkilere de bir ivme kazandıracaktır (Aydoğan 2004: 11).

İran'la yapılması ön görülen ticaret antlaşması neticeleninceye kadar 1926'da geçici bir ticaret muahedesi imzalanmıştı (BCA, 30.18.1/19.34.2). Muhtelif tarihlerde sürekli uzatılan geçici muahede 1928'de tekrar gündeme geldi. 1 Haziran 1928 tarihinde Türkiye ve İran arasında geçici ticaret muahedesi imzalanarak tekrar uzatıldı (BCA, 30.18.1/29.34.7; Düstur, 1929: 1093). Tabii Türkiye ve İran devletleri geçici ticaret anlaşmalarını uzatırken, kapitülasyonları ilga eden İran ile yapılmasını tasarladığı bir ticaret ve ikamet mukavelesinin imzalanması için müzakerelerde bulunmak üzere, 22 Temmuz 1928'de Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket Bey'e yetki verdi (BCA, 30.18.1/29.46.8). Tahran yönetimiyle sürdürdüğü ticaret muahedesi müzakerelerini nihayete erdirip Türkiye'ye dönme planları yapan Memduh Şevket Bey, oğlu Suat Şevket'e gönderdiği 9 Ağustos 1929 tarihli mektupta şöyle yazıyordu: *"Benim şimdi burada esaslı bir işim kaldı ki o da ticaret muahedesini imza etmektir. Bu işi, eylül nihayetinde buradan hareket edebilecek surette hazırlıyorum. Mühim tarafları zaten bitmiştir. Faaliyete başlamış olan hudut komisyonu da o zamana kadar işlerini bitirir yahut gelecek seneye bırakır, çünkü kışın hudut üstündeki dağlarda çalışılmaz"*⁴ (Esental 2003: 413).

Memduh Şevket Bey uzun süredir üzerinde çalıştığı ticaret muahedesi taslağını hazırlayıp Ankara'nın olurusunu sundu. Memduh Şevket Bey süreci şöyle ifade etmektedir: *"İmza edilecek ticaret mukavelesi için Ankara'ya yazdığım projenin cevabını bekliyorum. İki senedir çalıştığım bu işi yarıda bırakıp eli boş, sallana sallana memlekete dönmek istemem. Ama bu defa da müşkülât çıkar, işin halli tekrar bir sene yahut bilmem ne kadar geri kalırsa, artık kabahat benim değil. O zaman İran hükümeti Ankara'da müzakere etsin"* (Esental 2003: 419). Fakat Memduh Şevket Bey'in başlattığı müzakereler, beklediği şekilde sonuç vermeyecek, onun büyükelçiliğinden sonra da devam edecektir.⁵

Memduh Şevket Bey'in Tahran Büyükelçiliği dönemi Türkiye-İran ekonomik ilişkilerindeki gelişmeler, siyasi ilişkilere bağlı bir seyir takip etmiştir. Bu bağlamda Memduh Şevket Bey'in Tahran Büyükelçiliği yıllarında Türkiye ve İran arasındaki siyasi

⁴ 1929'da Türk-İran sınırını belirlemek için Hudut Komisyonu teşkil edildi (BCA, 30.18.1.2/4.35.15). Komisyonun Türk heyeti, Bayezit Valisi Ethem Bey başkanlığında çalışmalarını yürütmekte iken, 18 Aralık 1929'dan itibaren Türk temsilci heyeti başkanlığını Erkan-ı Harp Binbaşısı İbrahim Bey yürüttü (BCA, 30.18.1.2/7.61.8).

⁵ Süren müzakereler sonucunda Türkiye-İran Ticaret Muahedesi 1932 yılında imzalandı (BCA,30.18.1.2.32.77.3).

münasebetlerde, başta güvenlik ve sınır problemleri olmak üzere ekonomik münasebetlerin gelişmesini engelleyici birtakım gerginliklerin zuhur ettiği görülmektedir.

Türkiye- İran Sınır Anlaşmazlıkları ve Asayiş Sorunu: Ağrı İsyanları

Türkiye ve İran ilişkilerinde bir denge unsuru olan, Büyükelçi Memduh Şevket Bey'i en çok uğraştıran konuların başında hiç şüphe yok ki sınır anlaşmazlıkları geliyordu. 22 Nisan 1926 tarihli Türkiye-İran Emniyet ve Muhadenet Muahedesi, İran'ın batısındaki Simko Ağa ve Türkiye'nin doğusundaki Şeyh Sait isyanlarının verdiği kaygıyla artan sınır anlaşmazlığının giderilmesini amaçlayan muahededir. Fakat imzalanan muahedeyle baş gösteren Türk-İran yakınlaşması, bir süre sonra sınır problemlerinin tekrar ortaya çıkmasıyla sekteye uğradı (Saray 2019: 119-120). Esasen Türkiye ve İran sınır anlaşmazlığının temeli, bölgedeki Kürt isyanlarıydı. İki ülkenin Kürt politikası farklılık arz etmekteydi. İran sınır bölgesindeki isyancı Kürt grupları sınır ötesi çapulculuk yapmakta, Türkiye sınır bölgesindeki Kürt gruplar da İran'dan rahat bir şekilde silah tedarik etmekteydiler. İran penceresinden bakıldığında ise kendi sınırdaki Kürtlerin, Türkiye tarafından tahrik edilmesinden kuşkulandırmaktaydı. Meydana gelen siyasal gelişmeler iki ülkenin basınına da sirayet etti. İran basını Türkiye'nin bahaneler ürettiğini ve Türkiye'nin asıl maksadının Azerbaycan bölgesini işgal etme teşebbüsü olarak yorumlamıştır (National Archives, File No: 767.91, p.1). İran'da Türkiye'ye yönelik emperyalist yakıştırmalar yapılması Türk basınına da yansdı. Türk basını, İran'ın bağımsız hareket edemediğini, İngiltere ve Sovyet Rusya hegemonyasının etkin olduğunu, dolayısıyla sınır anlaşmazlığının ve sınır sorunlarının İran'dan kaynaklandığını belirtmekteydi (Nadi 1927: 1; Cumhuriyet, 10 Ağustos 1927: 1; Milliyet, 11 Ağustos 1927: 1). Komşu iki ülkenin birbirlerine karşı şüpheyle yaklaşmaları ve özellikle Türkiye sınırında Kürt isyanlarının artması ve İran'ın politik ve askeri sebeplerle gizlice asi Kürt gruplarına destek vermesi, ikili ilişkilerin de dozu giderek artan gerilmelere sebebiyet verdi (Çetinsaya 1999: 155).

Şeyh Sait İsyanı'nın bastırılmasından sonra kaçmak zorunda kalan asilerin bir bölümü Ağrı Dağı'na sığınmışlardı. Burada tekrar örgütlenme imkânı bulan asilerin, eşkıyalık faaliyetlerine girişmeleri sonucu I. Ağrı İsyanı patlak verdi. I. Ağrı Hadisesi, Mayıs 1926 başlarında Yusuf Taşo ve adamlarından müteşekkil bir takım şakinin, Beyazıd'ın Muson nahiyesine tabi Kalecik köyünden bir miktar hayvan gasp edip Ağrı Dağı'na sığınmaları üzerine başladı. Görünürde çapulculuk olarak görünen bu hadise sonucunda Beyazıd'a intikal eden 28. Alay, tertiplemediği operasyon ile birlikte Ağrı Dağı'nın tepelerini kontrolüne almasına karşın, Demirkapı adlı mıntıkada mevcut bir asi grubun imdada gelmesi üzerine zor bir vaziyette kaldı (Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları 1992: 231). Akabinde Türkiye'nin başlattığı yeni harekâtlar, sınır boyunca devam edince, asiler İran sınırına kaçmak zorunda kaldılar. Ankara tarafından, her ne kadar Tahran Hükümetinden sınırdaki gerekli tedbirleri alması ve sınır geçişlerinin engellenmesi belirtilmişse de İran gelişmeleri izlemekle yetindi (Değerli 2010: 103). Ankara, bunun üzerine Türk-İran ilişkilerini gözden geçirme ve kendisine danışılmak üzere Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket Bey'i Ankara'ya çağırıldı. Tahran da o sırada Avrupa'da bulunan eski Başbakan Ali Furugi'ye Türkiye'ye gitmesi talimatını verdi (Çetinsaya 1999: 155).

1926 Temmuz'un sonuna doğru sınır boylarındaki eşkiya akınları durduruldu; fakat Türk-İran arasındaki gerginlik devam ediyordu (BCA, 30.10.0/89.592.3). Memduh Şevket Bey, İngiltere Tahran Sefiri ile yaptığı 29 Temmuz 1927 tarihli görüşmesinde, sınır meselesini Tahran Hükümeti ile bir çözüme kavuşturmanın çok da zor olmayacağını, ifade etmekteydi. Memduh Şevket Bey'e göre, asıl mesele; "*Sınırdaki Kürtlerle nasıl başa çıkılacağıdır*" (Çetinsaya 1999: 156). Memduh Şevket Bey, Ankara'ya gitmeden önce İran hükümet yetkilileriyle yaptığı görüşmelerde, Türkiye'nin hassasiyetini dile getirerek Kürt ve sınır meselelerinin çözüme kavuşturulması için gerekli adımların atılmasını istemekteydi. Memduh Şevket Bey ayrıca Ankara'ya verdiği malumatta, sabık Başbakan Ali Furugi'nin Ankara'ya gelmesinin ihtimal dâhilinde olduğunu da belirtmiştir (BCA, 30.10.0/260.754.27).

Bununla beraber, komşu iki ülkenin sınır bölgelerinde baş gösteren hadiselerin meydana getirdiği gerginlikler, Ankara tarafından Memduh Şevket Bey'in yetkilendirildiği ve Türkiye ile İran arasında yapılması ön görülen posta ve telgraf, ikamet ve suçluların iadesi antlaşmalarına yönelik görüşmelerin tehir edilmesine sebebiyet verdi (BCA, 30.18.1/21.64.9). Meydana gelen gelişmelerin Türk-İran ilişkilerine etkisi, hiç şüphe yok ki, Memduh Şevket Bey'i zor bir duruma soktu. Hatta Memduh Şevket Bey, tıkanan ilişkiler sebebiyle Ankara'ya çağrıldıktan sonra istifa girişiminde dahi bulunduysa da göreve devam etmesi sağlandı (Esendal 2003: 373-374).

1927 yılında baş gösteren II. Ağrı İsyanı'ndan sonra Türk ordusunun gerçekleştirdiği II. Ağrı Harekâtı esnasında şakilerin bir kısmının tekrar komşu ülkeye kaçması, ikinci büyük gerginliğe sebebiyet verdi. Türkiye'nin İran'dan talep ettiği hususlar, şakilerin huduttan geçmelerinin engellenmesi ve askeri operasyonlar esnasında İran sınırına geçen şakilerin İran'a iltica etmelerinin önlenmesiydi (Şener 2012: 392).

Türkiye, II. Ağrı İsyanı'ndan sonra sınırdaki boylarındaki gelişmelerden ve İran'ın sergilediği politikadan rahatsızdı. Bu sıralarda Şah Rıza, İsviçre'de bulunan Cemiyet-i Akvam temsilcisi Ali Furugi'yi, ihtilafın çözüme kavuşturulması için acil olarak Ankara'ya gönderdi (Şener 2012: 393; Erdem 2016: 392). Memduh Şevket Bey'in aktardığına göre Şah Rıza, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetiyle dostluk münasebeti tesisine gayret göstermiştir (BCA, 30.10.0/261.755.25-4). Ankara'ya gelen Furugi, ilgisizlikle karşılandı. Türkiye böyle davranmakla, İran'ın yanlış politika sergilediğini ve bu politikasında düzeltme yapması lazım geldiğini belirtmeye çalışmaktaydı (Özgiray 2010: 303).

Bu arada Ankara Hükümeti 25 Ekim 1927 tarihli kararnamede, İran hududunda emniyet ve güvenliğin sağlanması ve hâlihazırdaki sınırla alakalı alınacak tedbirleri belirlemek için İran temsilcisi Ali Furugi ile müzakerelere başlamak üzere Hariciye Vekili Dr. Tefvik Rüştü Bey ve Büyükelçi Memduh Şevket Bey'e yetki verdi (BCA, 30.18.1/26.58.17). Furugi uzun bir müddet Ankara'da bekletildikten sonra nihayet müzakereler başlatıldı. Ankara Hükümeti nezdinde Tefvik Rüştü Bey ve Memduh Şevket Bey'in gerçekleştirdikleri müzakerelerde, İran temsilcisinden iki şey istemişlerdir: "*Birincisi, Türk birliklerine saldıran Kürt gruplar hemen İran sınırını geçerek kolayca kaçmasınlar. İkincisi, Sınır çizgisi hukuki bir temele oturtulmalıdır*" (Çetinsaya 1999: 158).

Türkiye'deki ikili görüşmelerde bir sonuç alınamamıştı. Türkiye'de bulunan Memduh Şevket Bey, 1928 Mart sonunda Tahran'a gittikten sonra müzakereleri tekrar

başlatma imkânı buldu. Memduh Şevket Bey'in gayretleri sonucu komşu iki ülke uzlaşma sağlayabildi. Bu arada Ankara, İran'la yapılacak işbirliği muahedesi için Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket Bey ve Moskova Büyükelçisi Mehmet Tevfik Bey'i Türk Hükümeti adına yetkili kıldı (BCA, 30.18.1/29.35.8). Müzakereler sonunda 15 Haziran 1928'de, 1926 tarihli, Türkiye-İran Emniyet ve Muhadenet Muahedesi'ni tamamlayan Ek Protokol imzalandı. Türkçe, Farsça ve Fransızca dillerinden ikişer örnek olarak hazırlanan bu Ek Protokolü Türkiye adına Memduh Şevket Bey ve Mehmet Tevfik Bey imzalarken, İran adına da Hariciye Veziri Vekili Fethullah Han Pakrevan imzaladı (Ayın Tarihi, 1928, 1929: 4118-4119). 1926 Muahedesi tamamlayan Ek Protokol dayanışma ve ekonomik işbirliği konularını kapsamaktaydı (Düstur, 1934: 44-45).

1927'deki II. Ağrı İsyanı'ndan 1930 yılına kadar geçen sürede Kürt isyanlarının durgunluk dönemine girmesi, Türkiye-İran politik ilişkilerine bir süre için olumlu yansıdı. Bu durum Türkiye'nin sınır konusunda daha rahat hareket etmesine sebep oldu. Fakat Haziran 1930'da baş gösteren III. Ağrı İsyanı, Türk-İran sınır sorununu tekrar gündeme getirdi. Mezkûr gelişmeler, 1925'ten beri ifa ettiği Tahran Büyükelçilik göreviyle, Türk-İran ilişkilerinin seyrine olumlu katkı sağlamaya gayret gösteren Memduh Şevket Bey'in istifa etmesine sebep olan süreci doğurdu.

III. Ağrı İsyanı'nın kısa sürede büyümesi ve isyancıların İran sınırını rahat kullanmaları, iki ülke ilişkilerini kopma noktasına getirdi. Türk tarafına göre şimdiki kadar Ağrı isyanlarına karşı yapılan baskıların tam netice vermemesini, Tahran Hükümetinin ciddiyet ve samimiyetle sınırlarını kapatmaması ve gerekli önlemleri almamasına bağlıyordu. Asiler böylece İran'ın kendilerine verdiği kolaylıktan istifade ederek takipten kurtuluyorlardı (Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları II 1992: 89). İsyanı bertaraf etmek için harekât başlatan Türk birlikleri, istikameti İran iç sınır bölgesine genişleterek, Küçük Ağrı'yı tamamıyla kuşattı. Akabinde de Ağrı Dağı'nın tamamını kontrol altına almadıkça bu sorunun nihayete erdirilmesinin mümkün olmadığını gören Türk birlikleri, bu bölgeyi işgal etti (Akgül 2005: 8).

III. Ağrı İsyanı'nın yayılması ve Türk-İran ilişkilerinin gerginliği basına da yansıdı. Türk basını temmuz ayından itibaren İran aleyhinde sert bir kampanya başlattı. Türk basını ortak bir tavır takınarak Tahran yönetiminin isyancılara açıkça destek vererek cephane ve yiyecek temin ettiğini belirtmekteydi (Nadi 1930: 1; Vakit, 7 Temmuz 1930: 1; Hâkimiyet-i Millîye, 8 Temmuz 1930: 1; Akşam, 3 Temmuz 1930: 1-3) .

Bununla beraber Ankara, Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket Bey vasıtasıyla Tahran Hükümetine nota vermeyi ihmal etmedi (Cumhuriyet, 5 Temmuz 1930: 1; Akşam, 6 Temmuz 1930: 1). İran yönetimine verilen notadan sonra İran Maslahatgüzarı Mehmet Sait Han'ın 8 Temmuz 1930'da basına yansıyan bir açıklamasında, iyi komşuluk ilişkilerine vurgu yaparak Türkiye aleyhinde herhangi bir faaliyetin İran'da karşılık bulduğuna ihtimal vermediğini belirtmekteydi (Akşam, 8 Temmuz 1930: 2).

İran, bir müddet sonra eşkıyalığı bertaraf etmek amacıyla sınırda birtakım önlemler alarak bir nebze olsun gerginliğin azalmasını sağladı (Cumhuriyet, 28 Temmuz 1930: 1). Büyükelçi Memduh Şevket Bey vasıtasıyla İran'a verilen notaya nihayet olumlu bir sonuç alınıyordu. Böylece, temmuz ve ağustos aylarındaki sert politikalar, yerini diplomasiye dayalı çözüm yoluna bıraktı.

Memduh Şevket Bey'in Tahran Büyükelçiliğinden İstifası

Türk-İran münasebetleri hassas bir dönem içindeyken, Cumhuriyet gazetesinin 24 Temmuz 1930 tarihli nüshasında, Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket Bey'in sağlık problemleri sebebiyle istifa ettiği ve Tahran Büyükelçiliğine, Sofya Büyükelçisi Hüsrev (Gerede) Bey'in atandığına dair haber yer almaktaydı (Cumhuriyet, 24 Temmuz 1930: 1). Hüsrev Bey, Tahran Büyükelçiliğine tayini gerçekleşikten sonra, Yalova'da bulunan Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal Paşa'yı ziyaret edip gerekli talimatı aldıktan sonra Ankara'ya hareket etti (Cumhuriyet, 26 Temmuz 1930: 1). Gelişmeler hızlı bir seyir almıştı. Komşu iki ülkenin ilişkilerine olumlu katkısı bulunan Memduh Şevket Bey'in sağlık açısından bir problemi olsa da resmi makamlara sunduğu bir istifası söz konusu değildi. Bu durum, usulüne uygun bir elçi değişikliği değildi. Belli ki, Memduh Şevket Bey'in benimsediği yöntemler, hükümetler nezdinde anlaşılammış ve fikir ayrılıkları böyle bir yol ayrımına sebep olmuştur. Memduh Şevket Bey 29 Temmuz 1930'da, Hariciye Vekâletine gönderdiği şifreli telgrafla istifasını sundu. Telgrafta şöyle yazıyordu: *"Beş senedir Tahran'da Hükümetimiz siyasetinin tatbikine ihtiyar ettiğim tarzın İran'da anlaşılammamasından son günlerde istenilmeyen vaziyetler husule gelmekte olduğunu görerek Tahran Büyükelçiliği'nden çekilmeyi doğru ve lüzumlu buluyorum. Şimdiye kadar hakkımda gösterilen itimada arzı şükran ile istifamın kabulüne müsaade ve delaleti devletlerini rica ederim"* (Şimşir 1996: 95)

Memduh Şevket Bey'in istifa telgrafı, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey tarafından Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığına arz edilerek istifanın uygun görülmesi ve Memduh Şevket Bey'i gönlünü okşayacak bir irade buyurulmasını istihram etti. Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal Paşa, Memduh Şevket Bey'in ifa ettiği hizmetlerinden dolayı memnuniyetini dile getirdi. Başbakan İsmet Paşa da Memduh Şevket Bey'in istifasının üzüntüyle kabul edildiğini ifade etmekteydi (Şimşir 2001: 461-462). Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey, 2 Ağustos 1930'de istifanın kabul edildiğini bildiren telgrafı çekti:

"İstifa telgrafınızı İstanbul'da bulunan Reisicumhurumuz Hazretlerine ve Başvekil Paşa Hazretlerine arz ettim. Cevap olarak aldığım irade ve emirlerinin şahs-ı devletlerine taalluk eden kısmını aynen nakil etmeği faydeli buldum ki şudur: 'Memduh Şevket Bey'in istifasını tüzütiyle kabul ediyoruz. Tahran Elçiliği sırasında gösterdiği yüksek hizmetlerden müteşekkirdüğümüzü ve kendisine her suretle itimadımız bulunduğunu beyan etmenizi...' Benim hissiyatıma gelince ona pek vakıf olduğumuz kanaatindeyim. Keyfiyeti arz ederim." (Şimşir 1996: 97).

Memduh Şevket Bey'in istifasını müteakip, Hariciye Vekâletinin 13 Ağustos 1930 tarihli tezkeresi gereğince verilen teklif üzerine, İcra Vekilleri Heyeti, 17 Ağustos 1930 tarihli kararnameyle, boşalan Tahran Büyükelçiliğine Sofya Büyükelçisi Hüsrev Bey'i atadı (BCA,30.18.1/13.58.12).

Hariciye Vekâletinden Memduh Şevket Bey'e çekilen şifreli telgrafta, Hüsrev Bey'in yakında Tahran'a hareket edeceğini, işlerin aksamasına mahal vermemek için Hüsrev Bey'in muvasalatına kadar Tahran'dan ayrılmaması istendi (Şimşir, 1996: 98). Fakat Memduh Şevket Bey, Hüsrev Bey'in gelişini beklemeden Tahran'dan ayrıldı. Memduh Şevket Bey ve Hüsrev Bey'in Kazvin civarında karşılaştıkları görülmektedir.

Memduh Şevket Bey'in kendisini bekleyememesinin sebebini aramanın faydasız olduğunu belirten Hüsrev Bey, bu âlim, fadil, sempatik dostu hayırlı seyahatler temenni ederek, Tahran'a bir an önce gitmek için yola koyuldu (Gerde 1952: 32).

Memduh Şevket Bey'in görevden alınmasında, Ankara Hükümeti siyasetinin tatbiki konusunu İran makamlarına kabul ettirememesinin yanı sıra, Ankara Hükümeti ile görüş ayrılığına düştüğü de muhtemeldir. Oğlu Suat Esendal'ın aktardığına göre, Ağrı İsyanı esnasında Türk birliklerinin İran iç bölgelerine ilerleyişini münasip görmemiş, bu durumun bir politik aksilik olduğunu belirterek Büyükelçilik görevinden feragat etmek istemiştir (Uyguner 1991: 19). Çetinsaya, Türkiye'nin İran'a karşı uygulanacak siyaset hususunda iki farklı görüşün oluştuğunu belirtmektedir: "*Şahinler*" ve "*Güvercinler*." Şahinleri Başbakan İsmet Paşa ve Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey, güvercinleri ise M. Kemal Paşa ve İbrahim Tali Bey temsil etmekteydi. Çetinsaya, mutedil Memduh Şevket Bey'in görevden azledilip asker kökenli Hüsrev Bey'in Tahran Büyükelçisi sıfatıyla tayin edilmesinde şahinler grubunun etkili olduğunu iddia etmektedir (Çetinsaya 1999: 163-164). İran Saray Nazırı Timurtaş ise Memduh Şevket Bey'in görevden alınmasını, Türk Genelkurmay Başkanlığı ile düştüğü fikir anlaşmazlığına bağlamaktadır (Çetinsaya 1999: 165).

Sonuç

Memduh Şevket Bey, Tahran Büyükelçiliği süresince Türkiye Cumhuriyeti adına önemli hizmetlerde bulundu. Tahran'da bulunduğu ilk üç aya ait hatıraları, Türkiye-İran ilişkileri nezdinde kurduğu ikili ilişkiler, yaptığı olumlu işlere örnek teşkil etmesi bakımından önem arz eder. Memduh Şevket Bey, Şah Rıza Pehlevi şahsında kurduğu ikili ilişkilerle mümkün mertebe siyasi istikrar sağlama gayreti içinde oldu. Dış güçlerin baskılarına maruz kalan İran'ın I. Dünya Savaşı'ndan sonraki ahvali, Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı işgal dönemine benzemektedir. Bu bağlamda M. Kemal Paşa'nın Türkiye'de gerçekleştirdiği inkılaplar, Rıza Han için bir model teşkil etmekteydi. Bunun bilincinde olan Memduh Şevket Bey, Rıza Han ile kurduğu hususi ilişki dâhilinde, İran'ın Cumhuriyet rejimine geçmesi konusunu telkin etme çabası içinde oldu. Fakat Rıza Han'ın arzu etmesine rağmen İran'ın karakteristik yapısı, Cumhuriyet idaresine geçmeye engel teşkil etti. Bununla birlikte Memduh Şevket Bey'in girişimleri sonucu Türkiye ve İran, ilişkilerini yasal bir zemine oturtmak amacıyla imzalanan antlaşma, daha sonraki Türkiye-İran antlaşmalarına temel teşkil etti.

Türkiye-İran ilişkilerinin olumlu bir havada seyir etmesini sağlayan Memduh Şevket Bey'i meşgul eden konuların başında, komşu iki ülkenin halledilemeyen sınır problemleri gelmekteydi. Bu problemler, bölgedeki aşiretlerin serbestçe hareket etmelerine ve asayişin sekteye uğramasına sebebiyet veriyordu. Sınır bölgesindeki sorunlar Türk-İran ilişkilerinin belli bir düzene oturmasını engelliyordu ve sürekli gerginleşen ortamları doğuruyordu. Özellikle 1926-1930 tarihleri arasındaki Ağrı İsyanlarının Türkiye için önemli bir sorun haline gelmesi ve isyanları bertaraf etmek amacıyla Türk ordusunun İran sınır topraklarını da içine alan harekâta bulunması, ilişkileri kopma noktasına getirdi. Türkiye-İran sınır sorunlarında istikrarın sağlanamaması, Memduh Şevket Bey'i istifaya götürecek süreci hazırladı.

Sonuç olarak 1930'da Türkiye-İran ilişkilerinin seyrine bakıldığında, siyasi diplomasinin çıkmaza girdiği ve askeri boyutun ön plana çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla

siyasetin tıkanma noktasına geldiği mezkûr süreçte, yumuşak huylu ve sanatkâr yaradılışlı Memduh Şevket Bey'in Büyükelçilik görevi, asker kökenli Hüsrev Bey'e tevdi edildi. Türkiye Cumhuriyeti, sınır anlaşmazlıkları hususunda İran üzerinde daha etkin olabilmek için bu değişikliği yaptığı muhtemeldir.

Memduh Şevket Bey, erken Cumhuriyet döneminin kıymetli bir diplomatydı. Türkiye'nin İran ile takip ettiği devlet politikası gereğince görevden alınmış olsa da ileriki safhalarda yine büyükelçi olarak uzun yıllar başarılı bir şekilde devlete hizmet edecektir.

Kaynaklar**Arşivler**

- Atatürk Araştırma Merkezi Arşivi (ATAM).
 Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA).
 Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA).
 Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CA)
 National Archives (ABD Ulusal Arşivler).
 TTK (Türk Tarih Kurumu Arşivi).

Resmî Yayınlar ve Tutanaklar

- Ayın Tarihi
 Düstur

Sürelî Yayınlar**Gazeteler**

- Cumhuriyet
 Hâkimiyet-i Millîye
 Akşam
 Millîyet
 Vakit

Kitaplar, Makaleler

- Akdevelioğlu, A. ve Kürkcüoğlu, Ö. (2004). Orta Doğu'yla İlişkiler. B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)* (C. 1: 357-369). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akgül, L. H. (2005). Rıza Han'ın Türkiye Ziyareti. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*. 4(7), 1-42.
 Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuydta/issue/949/10697>.
- Arslan, E. (2003). *Türk Dış Politikasında Ödün Değil, Uzlaş*. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri (1920-1921). (2003). İstanbul: X, Kaynak Yayınları.
- Aydoğan, E. (2004). Üçüncü Umumi Müfettişliğinin Kurulması ve III. Umumi Müfettiş Tahsin Üzer'in Bazı Önemli Faaliyetleri. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. 33-34, 1-14.
 Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/20607>.
- Bozkurt, U. (2019). II. Abdülhamid'in Valilerinden İşkodralı Tahir Paşa'nın (1848-1913) Hayatı ve Devlet Adamlığı. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18. 237-254.
 Erişim adresi: http://sosbilder.igdir.edu.tr/Makaleler/1920921268_13_Bozkurt.
- Brockelmann, C. (1992). *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*. (N. Çağatay, Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Çetinsaya, G. (1999). Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938). *Avrasya Dosyası*. 5(3), 148-175. doi:
- Çetinsaya, G. (2000). Millî Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri (1919-1925). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 16(48), 769-796.
 Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1159501>.

- Değerli, E. S. (2010). Amerikan Basınında Doğu İsyanları (1925-1938). *Akademik Bakış*. 3(6), 97-121. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/73978>.
- Erdal, İ. (2012). Atatürk Dönemi (1923-1938) Türk-İran İlişkileri ve Sadabad Paktı. *Karadeniz Araştırmalar*. 34, 77-88.
Erişim Adresi: http://www.karamdergisi.com/Makaleler/271663839_007erdal.pdf.
- Erdem, U. (2016). İngiliz Yıllık Raporlarında Türk-İran İlişkileri (1924-1934). *Yeni Türkiye*. 87. 390-401.
- Esendal, M. Ş. (1999). *Tahran Anıları ve Düşsel Yazılar*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Esendal, M. Ş. (2003). *Oğullarıma Mektuplar*. Haz. Muzaffer Uyguner, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları*. (1992) (C. 1). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları*. (1992) (C. 2). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Gerede, H. (1952). *Siyasî Hatıralarım I (İran)*. İstanbul: Vakıf Basımevi.
- Gönlübol, M. & Sar, C. (2013). *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Gönlübol, M. Vd. (1987). *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*. (C.1). Ankara: AÜSBF Yayınları.
- Nadi, Y. (1927, 10 Ağustos). Komşumuz İran. *Cumhuriyet*: 1.
- Nadi, Y. (1930, 13 Temmuz). Şark'taki Hâdise ve İran. *Cumhuriyet*: 1.
- Özgiray, A. (2010). İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938). B. Türkoğan (Ed.), *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (Makaleler)*. (s. 301-313). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Saray, M. (2019). *Türk-İran İlişkileri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Soysal, İ. (2000). *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*. (C. 1). Ankara: TTK Yayınları.
- Sümer, F. (2009). Selçuklular. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 36, 365-371). İstanbul: TDV Yayınları.
- Şimşir, B. N. (1996). *Bizim Diplomatlar*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Şimşir, B. N. (2001). *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, (C. 2), Ankara: TTK Yayınları.
- Uyguner, M. (1991). *Memduh Şevket Esendal-Yaşamı Sanatı yapıtlarından Seçmeler*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1998). *Osmanlı Tarihi*. (C. 3), Ankara: TTK Yayınları.

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ EDITÖRLÜĞÜNE

Konu: Etik Beyan/ İzin Belgesi (Tezden üretilen makale için)

Derginizin 2021 yılı 70. sayısında yayınlanmak üzere kabul edilen “**Memduh Şevket Bey’in Tahran Büyükelçiliği Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1925-1930)**”adlı çalışma danışmanlığını Prof. Dr. Erdal Aydoğan’ın yaptığı Cevdet Teke tarafından Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Ana Bilim Dalında hazırlanan doktora/ tezinden üretilmiştir.(YÖK Tez No: 676939 /10.05.2021)

Çalışmanın etik açıdan bir sorun teşkil etmediğini beyan ederek, rızamız ve bilgimiz dâhilinde ilgili sayıda yayınlanmasını arz ederiz.

27.08.2021

Dr. Cevdet TEKE

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

1. Yazar

Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN

Atatürk Üniversitesi

Danışman / 2. Yazar

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

İmzalı Belge (imzalar 6698 sayılı KVKK uyarınca yayımlanan makaleden silinmiştir.)

-Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir. -The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics. No potential conflict of interest was reported by the authors.